

İlhan Başgöz'le Yarınlar

Haluk Şahin*

Bu özel sayının kahramanı İlhan Başgöz ile 1968 yılında ABD'nin Indiana eyaletinin Bloomington kasabasında tanıştım. Amerika'nın ve bazı alanlarda dünyanın önde gelen yüksek öğretim kurumları arasında adı geçen Indiana Üniversitesi'nin ana yerleşkesinin bulunduğu yeri Bloomington. “Mısır tarlalarının ortasında Tanrı'nın unuttuğu yer” diye alay edenleri de olurdu ama, dünyanın en mükemmel üniversite “kampüs”ünün bulunduğu yerler sıralamasında en başlarda yer alacağı da söylenirdi. Bu iddianın boş laftan ibaret olmadığını yaşayarak gördük. Ben Bloomington'da altı yıl yaşadım, Kitle İletişimi üzerine doktora yaptım. Önce ağabeyim ve dostum, sonra da doktora komitesi üyem olan Prof. Dr. İlhan Başgöz ise orayı gurbetteki sırası yaptı ve hiçbir zaman tam olarak terketmedi.

O zaman 35 bin dolayında olan nüfusunun 25 bini öğrenci, 5 bini üniversite çalışanı, geri kalan 5 bini ise normal kasabalıydı. Bu sonuncuların da çoğu dolaydaki taş ocaklarında çalıştıkları için onlara “stonies” (taşçılar ya da taş devri adamları) denirdi. Kasabalılar ile üniversiteliler arasındaki çekişmeyi ve o dönemdeki Bloomington'u merak edenlere çok ödüllü Breaking Away adlı filmi tavsiye edebilirim.

Bloomington'un kasaba tarafı çok “yerli ve milli”, üniversite tarafı ise çok evrensel ve kozmopolit idi. Örneğin, Indiana koskoca Amerika'da Türk dilinin okutulduğu bir kaç üniversiteden biriydi, çünkü Ural-Altay Dilleri diye bir bölümü vardı. Bir Türk folkloru arşivi de vardı üstelik, çünkü Prof. Dr. İlhan Başgöz burada ders veriyordu. O İlhan Başgöz ki, Türkiye'de halkbilimi ya da folklorun duayeni Pertev Naili Boratav'ın öğrencisiydi. Bu alanda nice araştırmalar yapmış, yazılar yayınlamıştı. Onun sayesinde Indiana Üniversitesi Türk halkbilimi çalışmalarının önde gelen merkezleri arasına girmişti.

20 kadar Türk öğrencinin bulunduğu üniversitede İlhan Hoca ile yollarımızın kesişmesi çok zaman almadı. Ben bir UNESCO bursu ile iletişim üzerine Yüksek Lisans yapmak üzere gelmiştim ve daha sonra doktora yapmak için kalacaktım. Türkiye'de çeşitli edebiyat dergi-

* E. Prof.Dr., Bilgi Üniversitesi. haluk.sahin@bilgi.edu.tr

lerinde yazılarım çıkıyordu ve İlhan Başgöz'ü isim olarak biliyordum. Hatta, gelmeden önce Türk halk şiiri üzerine hazırladığı bir antolojiyi almış ve çok beğenmiştim. Çok farklı ortamlardan çıkıp gelmiştik ama Türkiye'ye bakış açısından ortak ilgilerimiz ve duyarlıklarımız vardı. Onu merak ediyordum.

Bir öğrenci toplantısında tanıştık. On yıldır ABD'de olduğu için ben daha Amerikalılaştırmış birini bekliyordum, oysa karşımda duruşu, bakışı, gülüşü ile tam bir Anadolu insanı vardı. Hani bazı çiçek ve ağaçlardan filanca yere "endemik" diye söz edilir ya, İlhan Hoca tam "endemik Anadolu" idi. Konuşmaya, hele şiir okumaya başlayınca daha dün Sivas'tan çıkmış sanıyordunuz. Amerika'nın muhafazakâr ve sofusu Ortabatı'nda, omuzunda saz olmasa da, bir "âşık"!

Fakat, biraz yakından tanıyınca, onun çok daha fazlası olduğunu keşfediyordunuz. Çok iyi bir voleybol oyuncusuydu. Kafamıza indiği kütlerin haddi hesabı yoktur! Ping pong'da çok iddialı maçlar yaptık, çok daha genç olmama rağmen onu bir kez bile yenemedim. Fevkalade bir belleğe sahipti. Uzun şiirleri ezberden okurdu. Çalışkan ve girişkendi. Amerikan akademiasının üretkenlik yöntemlerini ve etik değerlerini benimsemişti. "Memleket"i ve dünyayı yakından izliyordu.

Ortak konumuz tabii ki Türkiye idi. Anlatacağı çok şeyler vardı: saçma sapan nedenlerle çok çektirmişler, süründürmüşler ama yıkamamışlardı! Onun Anadolu kültürünün derinliklerine ilişkin gözlemlerini, derleme ve araştırma yolculukları sırasında görüp yaşadıklarına ilişkin hikâyelerini ve punduna getirip okuduğu şiirleri dinlemeye bayılırdık.

Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Âşık Ömer... Repertuarı çok genişti ama özellikle Karacaoğlan'ı sevmemizde bu okumaların etkisi çoktur. İlhan Hoca onu daha farklı bir sesle, daha bir keyifle okuyor gibi gelirdi. Öyle sanıyorum ki, o dönemde kendi kimliğine ve hayata bakışına en yakın bulduğu saz şairi oydu. Diğer şiirlerde bulduğumuz ve hayran olduğumuz yalın Anadolu bilgeliğinin ötesinde, Karacaoğlan'ın koşmalarından taşan doğa ve yaşam sevgisi ve

uçarılıktan övgüyle söz ederdi. Nitekim, bir gelenek olarak gördüğü Karacaoğlan'ın en güzel şiirlerinden oluşan bir güldeste de yayınladı.

İyi bir rastlantı sonucu Anadolu Homeros'un destanlarıyla tanışmış ve edebiyat öğretmeninden "Homeros'tan Türk halk şiirine giden yeraltı ırmakları olduğunu duymuş" şanslı bir genç yazar olarak Amerika'nın mısır tarlalarının ortasında İlhan Hoca'ya rastlamam da aynı şansın devamı mıydı diye düşünmüşümdür. Halk şiirimizin duru pınar suyu, Türkçe şiir yazmak isteyen herkes gibi bana da iyi gelmiştir. Bu kaynağı bulup işleyip geliştirip bize ulaştıranlara bu arada İlhan Hoca'ya minnet borcumuz büyüktür.

Az önce değindiğim gibi, aslında bu pınarın suyunun tadını almamda Bursa Erkek Lisesi'ndeki edebiyat öğretmenimin yanı sıra Dr. Başgöz'ün 10 yıl kadar önce yayınladığı bir kitabın da payı vardı. Adı "İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi" olan bu kitap 1956 yılında İstanbul'da yayınlanmıştı. Başında halk şiiri konusunda son derece özlü bir tanıtım yazısı vardı, Tıka basa bilgi ve hatta analiz doluydu. Beni asıl etkileyen seçtiği şiirler olmuştu. Yunus Emre'den Âşık Veysel'e 800 yıllık bir birikimin en güzel örneklerini 200 sayfaya sığdırmayı başarmıştı. Karşıma çıkan zenginlik ve çeşitlilik gözlerimi kamaştırmıştı. Bazı şiirlerdeki toplumsal eleştiri ve cüretkâr mizah beni şaşırtmıştı. Bu seçki Dr. Başgöz'ün şiir beğenisi konusunda da bir fikir veriyordu.

Bu güldenstenin aşıldığını sanmıyorum.

Bu yazıyı fırsat bilerek, Hoca'nın o zaman pek dikkatimi çekmeyen bir gözlemine kısaca değinmek istiyorum, bu konuda şimdi ne diyeceğini merak ediyorum. Güzel şiirlerle tıklım tıklım dolu olan antolojinin tanıtım yazısında halk şiirinin devrini tamamladığını ilan ediyordu. Ona göre "tekniğe ve demokrasi hareketine" dayanan yeni toplumsal koşullarda öyle bir şiirin yaşaması olanaksızdı. Bu saptamayı, o birikimin değerini en iyi bilen birinin özneliğinden beklenecek bir ağıt havası içinde değil, nesnel bir analiz serinkanlılığı ile yapıyordu. Dr. Başgöz'ün bilim adamı yanı "âşık" yanının önüne geçmişti.

Şöyle diyordu:

"(Yeni) .. toplum düzeni içinde yaşamaya her gün biraz daha yaklaşan memleketimizde de saz şairinin yaşamakta devam edeceğini sanmak yanlış olur. Sazını besleyen şartlar her gün biraz daha kaybolmaktadır. Kısa bir zaman sonra halk şairi de, onun temsil ettiği halk şiiri de kültür tarihimizin malı olacaklardır. Bunları korumak veya yaşatabilmek için ne kadar büyük gayretler sarfedilirse edilsin, bu zaruri gidişi önleyemeyecektir (...) Tekniğin akıl almaz imkânlarıyla donanan modern sanatın önünde , omuzunda sazı ile halk şairinin dayanıp duracağını sanmak hayalcilik olur." (s. 21)

Hoca bunları 1950'lerin ortasında, henüz televizyon Türkiye'ye gelmemişken, ülkenin önemli bir bölümü devlet radyosunu bile doğru dürüst dinleyemezken, ulaştırma zorlukları ve okuryazarlığın sınırlılığı nedeniyle gazete tirajları "az gelişmiş" ülkeler düzeyindeyken söylüyordu.

Çünkü, " diyordu, "halk radyonun düğmesini çevirmek, bir gramafonun kulağını bükmek, bir gazeteyi, bir kitabı açmakla sanatçısını kolayca ayağına getirmeye başladı." (s.21)

Bu öngörünün o zaman ne kadar tartışıldığını bilemem. Bazıları tarafından radikal ve erkenci bulunmuş olabilir. Ancak, çeşitli iletişim araçlarının zaman içinde devrini tamamlamasıyla ilgili tartışmaları yakından izlemiş bir iletişimbilimci olarak söylediklerinin bana aşına geldiğini söyleyebilirim. Başgöz erkenci olabilirdi ama haksız değildi: Gerçekten alametler belirmişti!

Peki, ne olacaktı? Halk şiirine bir iletişim mecrası olarak bakacak olursak süreç nasıl ilerleyecekti? Tamamen silinip gidcek miydi?

Ve tabii, elinizdeki yazı 2019'da yazıldığına göre, 60 yıl önce yapılmış bu öngörü hangi ölçüde gerçekleşti?

Madem halk şiirine bir iletişim mecrası olarak bakacağız, o halde önce iletişim araçlarındaki değişim deneyimlerinden türetilmiş genel modele bir göz atalım:

Tarihin herhangi bir noktasından başlayabiliriz: Kitlelerin iletişim ihtiyaçları belirli yöntem ve mecralarla karşılanmakta ve bu denge sürüp gitmektedir. Derken, bir gün yeni bir iletişim aracı çıkar gelir; eski araç, mecra ya da yöntemin yerine talip olur. Beğenilirse çabucak yayılır, çünkü asal bir iletişim ihtiyacını eskisinden daha iyi (kolay, hızlı, ucuz vb) yerine getirmektedir. Tıpkı müzik dinleme konusunda verilen örnekteki radyo ve gramofonun sordurduğu türen sorular sorulmaya başlanır: Kahvelerde saz çalarak mesajını ileten âşık şimdi ne yapacaktır?

Yeni bir iletişim aracının toplumsal bünyeye girmesinden ve yaşama karışmasından tüm kültürel kurum ve süreçler etkilenir. Elbette saz şairi de etkilenir. Zamanla benimsenip başat hale gelen yeni araç hem iletişim ortamında hem de toplumsal yaşamda farkedilen ya da farkedilmeyen çeşitli dönüşümlere yol açar. Tüm iletişim düzeni ona göre yeniden hizaya girer. Yeni bir denge oluşur...

Ancak zamanla o iletişim ihtiyacını ondan daha bile iyi (kolay, hızlı, ucuz vb.) karşılayan daha yeni bir araç belirir. Aynı süreç, benzer evrelerle bir kez daha yaşanır. Gramofon ve radyoya televizyonu ve internetin eklenmesi gibi... Haber ihtiyacının karşılanmasında da gazete-radyo-televizyon-internet sürecinde olduğu gibi...

Kültürel iletişim mecraları olarak da inceleyebileceğimiz, kitlelere hitap eden edebi ve müziksel türler için de benzer bir süreç söz konusudur. Halk hikâyesinden romana, oradan sinemaya ve televizyon dizilerine giden yol bu çerçevede açıklanabilir. Halk şiiri gibi caz müziği ve alaturka musiki de buna benzer yollardan bugüne gelmişlerdir.

Ancak, bu süreçte genellikle gözden kaçan çok önemli bir noktayı unutamayız: Genellikle eski mecra ya da araç derhal ve kolayca ölmez, direnir, aranır, kendisine yeni işlevler bulmaya çalışır. Bir iletişim ihtiyacını karşıladığı sürece bunu başarır da. Evin oturma odasındaki ayrıcalıklı yerini kaybeden radyo, portatifleşir, küçülür, uzmanlaşır, otomobile ya da internete sığınır. Değişerek, farklılaşarak, küçülerek, antikalaşarak da olsa varlığını bir şekilde sürdürür. “Varlığının bir kısmını sürdürür” de diyebiliriz. Eski mecra ve araçlar mutlaka ve bir bütün halinde kültürel mezarlığa ya da müzeye gitmez, bazen yan rafa ya da arkadaki fırına da gider.

Öyle sanıyorum ki, bir iletişim mecrası olarak derin bir geçmişi olan halk şiiri ve müziğinde de öyle olmuştur diyebiliriz. O neydi ve neler değişmiştir olmuştur sorusunu cevabını, iletişim sürecinin ana öğelerine bakarak inceleyebiliriz. Örneğin, en yaygın ve basit iletişim modeli sayılan Laswell modelini bu amaçla kullanabiliriz.

“Sözel iletişim modeli” de denen bu modele göre tüm iletişim etkinlikleriyle ilgili sorular şu genel soruya cevap aranarak ele alınabilir:

“Kim, neyi, hangi mecrayı kullanarak, kime, nasıl bir etkiyle söylüyor?”

Halk şiirinde bu sorulara nasıl bir cevap verildiğini Başgöz’ün andığım kitabının önsözünden çıkarabiliriz:

KİM: İletişim kaynağı durumundaki âşıklar ve saz şairleri genellikle köylerden ve yoksul yörelerden çıkmış gezgin “profesyonel”lerdir. Saz çalıp şiir söylerler ve gezerler.

NEYİ: Başgöz'ün antolojisini okuyunca görüyoruz ki saz şairinin mesaj yelpazesi çok geniştir, hayatın hemen tüm kıvrımlarını içerir. En başta sevgi ve gurbet ile ilgili iletiler gelse de, inançlar ve ideolojik tutumlar da sık sık dile getirilir. Halk şairi toplumsal yorum ve eleştirilerin yanı sıra verdiği haberlerle modern dönemin gazetecilerinininkine benzeyen bir işlev de üstlenebilir:

“ ... halk şairi çevresinde karşılaştığı, kendine dokunan, canını sikan olayları iğneler, traşlar, alaya alır. Buğdayını eksik tartan dükkâncı, şaire iyi kabul göstermeyen köylü, bahşişini dolgun vermeyen ağa... vazifesini yoluyla yapmayan memur, rüşvet yiyen kadı, dini diyaneti terkeden hoca, halkı soyan mültezim, zaptiye tahsildar ... bozuk düzenin kötü temsilcilerinin yaptıkları...”

MECRA: Başlıca aracı sazı ve sözüdür, şiiridir. Açık ve yalın bir Türkçesi ve bağlama çalmaktaki ustalığı iletisinin kitlelere ulaşmasını kolaylaştırır.

KİME: Köy ve kasaba kahvelerinde, düğünlerde, toplantılarda öğrenimi olmayan insanlara, daha çok köylülere seslenir. Bazı durumlarda başlıca izleyicisi yarışmaya girdiği diğer âşıklar olur. Ama genellikle, hedefi öğrenimsiz, “cahil” halk kitleleridir.

ETKİ: Halk şiiri yüzlerce yıl boyunca belirli ideolojik öğelerin, inançların aktarılmasına, Türk dilinin korunması ve aktarılmasına, toplumsal bilincin oluşmasına, kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Halkın şiir, müzik, raks gibi öğelerle özlemini çektiği eğlence ihtiyacına da cevap verdiği söylenebilir. Bu etkinin aydın kesimlerin uzağında ve etki alanı dışında alanlarda yoğunlaşması kültürel erişim ve süreklilik açısından önemini arttırmıştır. Dünyaya kapalı kitleler onunla nefes aldı denebilir. Eskinin kapanık kitleleri yeni teknik ve olanaklarla dünyaya açıldıklarında halk şiiri elbette etkilenecektir.

Dr. Başgöz daha 1950'lerde, köyden kente göçün yeni yeni hızlanmakta olduğu dönemde, âşık edebiyatını ayakta tutan düzenin artık çökmekte olduğunu görüyor, bu edebiyatın iletişim açısından işlevsizleştiğini fark ediyor ve daha önce değindiğimiz saptamayı yapıyor:

Bu mecra artık gününü doldurmuştur !

Ama, bizim 60 yıl sonrasında bakarak bildiğimiz üzere, bu durum onun tamamen silineceği anlamına gelmiyor(muş). Şunu iletişim teknolojileri tarihinden biliyoruz: Eğer bir mecraın doyurduğu bir iletişim ihtiyacı devam ediyor ve başka mecralar tarafından tam olarak karşılanamıyorsa, ortaya, şimdi olduğu gibi yeni mutasyonlar, filizler, uzantılar, uyarlamalar çıkar. Hatta, yeni teknolojilerin sağladığı olanaklar onun eskisinden daha geniş kitlelere, daha yüksek sesle ulaşmasını sağlar. Gene biliyoruz ki, yeni teknolojiler eski kültürel uygulamalara farklı bir canlılık kazandırabilir. Kültürler kökleri çok derinlerde olan alışkanlık ve uygulamalardan kolay kolay vazgeçemiyorlar.

Başgöz'ün 60 küsur yıl önce yaptığı saptamaya bu gözle bakacak olursak halk şiirinin eski mekân ve alanlarının bir kısmını yitirmekle birlikte, modern hatta post-modern kültüre bir çok noktadan kaynak yaptığını görebiliriz. Yani, koşullar çok değişse de, bir “ört ki ölem” durumu söz konusu olmamıştır. Halk şiirinin yüksek düzeyde bir uyarlanabilirlik kabiliyeti olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta, yeni iletişim tekniklerinden yararlanarak kentli kültür üzerindeki etkisi nedeniyle bir çeşit güçlenme ve yeniden doğuştan bile söz edilebilir.

Bu çerçevede kültürel mecranın uzandığı yeni alanlardan biri olarak, geleneksel gurbet temasının bir devamı sayabileceğimiz “Alamancı” âşık edebiyatından söz edebiliriz. Anadolu bozkırının çalgısı üç telli bağlama, org sesine alışkın Bavyera ovalarında da tınısını yitirmemiştir. Genişleme ve yaygınlaşmanın bir diğer yararlananı sol siyasal akımlardan etkilenmiş kitleler olmuştur. Geçen onca zamana rağmen, bir enstrüman olarak sazın Alevi kesimler üzerindeki sihirinin ve etkisinin kaybolmadığı açık seçik görülmüştür. 1960’lardan sonra bir çeşit “protest” müziğinden söz edilecek olursa, onun ana damarının halk şiirinden geldiği görülecektir. Ruhi Su gibi bir opera sanatçısının saz çalarak ve halk şiirinin büyük ustalarının şiirlerini seslendirerek ulaştığı ün ve etkililik o damarın ne kadar güçlü ve attığını göstermiştir. Pop müziğinin en büyük isimlerinin de aynı damara çok şeyler borçlu oldukları ortadadır: “yıldız”laşan Barış Manço, Cem Karaca, Edip Akbayram, Selda Bağcan’ın kökleri nerededir? Hatta, günümüzde, Amerikan zencilerinden esinlenmiş “rap” tarzı şiirle içlerini dökmeye çalışan garip giysili gençlerin de o kaynağa bir şeyler borçlu oldukları söylenemez mi?

Kültürümüzü halâ beslemekte olan bu bereketli kaynağın özenle işlenerek yeni kuşaklara aktarılmasında büyük emekleri olan İlhan Başgöz gibi bilim insanlarına ne kadar teşekkür etsek azdır.